

MIKOŁAJ RATAJCZAK (ORCID: 0000-0003-1813-2952)

Marks o samobójstwie

W 1846 roku w redagowanym przez Mojżesza Hessa czasopiśmie *Gesellschaftsspiegel* Karol Marks opublikował tekst *Peuchet: o samobójstwie*. Był to przekład wybranych przez Marksa fragmentów z pamiętników Jacques'a Peucheta, byłego opiekuna archiwów prefektury policji w Paryżu. Fragmenty te zawierały opisy czterech przypadków samobójstw wraz z uwagami Peucheta na temat społecznych przyczyn samobójstwa. Marks wprowadził do przekładu istotne zmiany w porównaniu z oryginałem oraz dodał do niego swój wstęp. Niniejszy artykuł pokrótce omawia kontekst powstania, strukturę i treść tekstu Marksa oraz umieszcza go na tle innych jego pism z tego okresu, zwłaszcza tych poruszających problem pozycji kobiet w społeczeństwie burżuazyjnym.

Słowa kluczowe: samobójstwo, społeczeństwo burżuazyjne, alienacja, krytyka patriarchy, Karol Marks

Peuchet: o samobójstwie – wyjątkowa publikacja Marksa

W styczniu 1846 roku na łamach redagowanego przez Mojżesza Hessa czasopisma *Gesellschaftsspiegel* ukazał się tekst Karola Marksa zatytułowany *Peuchet: o samobójstwie* (Marx 1846). Był to przekład fragmentów *Mémoires tirés des archives de la police*¹ autorstwa Jacques'a Peucheta (ur. 1758 – zm. 1830), opisujących cztery przypadki samobójstw, które miały miejsce w Paryżu w okresie, gdy Peuchet pełnił funkcję opiekuna archiwów tamtejszej prefektury policji. Marks sam dokonał wyboru fragmentów, a także poprzedził tłumaczenie komentarzem dotyczącym biografii Peucheta, wieloletniego nadzorcy paryskiej policji oraz byłego redaktora konserwatywnej i rojalistycznej prasy francuskiej. W komentarzu tym podkreślił przede wszystkim dwie kwestie: znaczenie „francuskiej krytyki społecznej”, która, czerpiąc z doświadczeń politycznych autorów sięgających jeszcze Rewolucji Francuskiej, potrafiła dokonać analizy „życia prywatnego” obejmującej „wszystkie kręgi i postacie współczesnych stosunków” oraz podobieństwo krytyki mieszczańskiego społeczeństwa autorstwa konserwatywy Peucheta do haseł głoszonych przez socjalistów w tym samym okresie.

Była to publikacja pod wieloma względami wyjątkowa w dorobku młodego autora i działacza politycznego, który stał się już wówczas rozpoznawalną postacią w rozwijającym się ruchu robotniczym. Marks pracował nad tłumaczeniem najprawdopodobniej pod koniec 1845 roku w Brukseli. Był to niezwykle istotny okres w rozwoju jego własnego stanowiska teoretycznego. Pod koniec 1843 roku zamieszkał w Paryżu, gdzie lepiej poznał francuskie kręgi działaczy robotniczych i socjalistycznych. Tam też podjął pogłębione studia nad ekonomią polityczną, których rezultatem był dokument znany później jako *Rękopisy ekonomiczno-filozoficzne z 1844 r.* W listopadzie tego samego roku Marks rozpoczął intensywną współpracę z Fryderykiem Engelsem, sporządzając z nim rękopis *Świętej rodziny*. Wszystko to mobilizowało go do systematycznego opracowywania koncepcji „krytyki” oraz teorii społecznego rozwoju. Pracę nad podstawami własnego rozumienia polityki komunistycznej rozpoczął z Engelsem w Brukseli, dokąd musiał się przenieść w lutym 1845 roku po tym, jak w wyniku interwencji rządu Prus francuskie władze wydalily go z Paryża. Obszerny rękopis, który został sporządzony przez przyjaciół w latach 1845–1846, znany jest dzisiaj jako *Ideologia*

1 Pełen tytuł książki Peucheta brzmiał: *Mémoires tirés des archives de la police de Paris, pour servir à l'histoire de la morale et de la police, depuis Louis XIV jusqu'à nos jours* [Wspomnienia z archiwów policji Paryża, ku pożytkowi historii moralności i policji, od Ludwika XIV do naszych czasów] (Peuchet 1837–1838).

niemiecka. Zawarte w nim krytyka niemieckich młodoheglistów oraz ogólne założenia materialistycznej koncepcji historii będą stanowiły teoretyczną podstawę dla kolejnych publikacji Marksa oraz Engelsa, w tym przede wszystkim dla wydanego w 1848 roku *Manifestu partii komunistycznej*.

We wrześniu 1845 roku do Brukseli przybył także Mojżesz Hess, który został zmuszony do wyjazdu z Eberfeldu. Marks z Engelsem już wcześniej utrzymywali z nim kontakt – Marks poznał się z Hessem podczas ich wspólnej pracy w liberalnej *Rheinische Zeitung* w latach 1842–1843; razem z Engelsem pozostawali pod olbrzymim wpływem pism Hessa, zwłaszcza w kwestii rozumienia „komunizmu”; Hess zaś ze swojej strony z wielkim szacunkiem wyrażał się o wcześniejszych publikacjach Marksa i Engelsa. Tuż po przyjeździe Hessa do Brukseli zaprosili go do wspólnej pracy nad *Ideologią niemiecką*. Ostatecznie Hess napisał tylko część tekstu, która poświęcona była krytyce Arnolda Rugego (Taubert 1989). W okresie od września 1845 do marca 1846, a więc w czasie, w którym najpewniej powstał Marksowski przekład fragmentów Peucheta, cała trójka mieszkała w sąsiedztwie i pozostawała w bardzo bliskim kontakcie, kreśląc wspólne plany wydawnicze, konsultując działania polityczne i wpływając wzajemnie na swoje podejście do podstawowych kwestii filozoficzno-politycznych.

Hess przed przymusowym wyjazdem z Eberfeldu pełnił funkcję redaktora naczelnego *Gesellschaftsspiegel*²; po przeprowadzce do Brukseli stanowisko to objął Friedrich Schnake. Wydawane w Eberfeldzie przez Juliusa Bädeckera pismo istniało krótko: w okresie 1845–1846 ukazało się zaledwie 12 numerów. Miało jednak istotne znaczenie dla formowania się i rozprzestrzeniania wspólnego języka niemieckich komunistów (Na'aman 1982, 167–168). Wbrew pierwotnym planom do grona redaktorów nie dołączył Fryderyk Engels, który wraz z Hessem przygotował w 1845 roku dokument programowy pisma (Anderson 2001, 21). Engels był zdania, że *Gesellschaftsspiegel* będzie w stanie opisać stosunki panujące w Niemczech w podobny sposób, w jaki uczynił to on sam w odniesieniu do angielskiego społeczeństwa w *Położeniu klasy robotniczej w Anglii*. Engels, tak jak i Marks, zdążył opublikować w czasopiśmie tylko jeden przekład – w numerze 4 (z 1845 roku) ukazało się jego tłumaczenie wiersza *The Steam King* autorstwa Edwina P. Meada, jednego z ważniejszych liderów czartystowskich, pod niemieckim tytułem *König Dampf*.

2 Pelen tytuł brzmiał: *Gesellschaftsspiegel. Organ zur Vertretung der besitzlosen Volksklassen und zur Beleuchtung der gesellschaftlichen Zustände der Gegenwart* [Zwierciadło społeczne. Organ reprezentujący pozbawione własności klasy ludowe oraz rzucający światło na warunki społeczne współczesności].

Przekład ten znajdzie się też w *Położeniu klasy robotniczej* już bez tytułu (Engels 1961, 477–478).

Marks zdecydował się zatem opublikować przekład tekstu na temat samobójstwa w okresie bardzo intensywnej pracy teoretycznej, w piśmie redagowanym przez zaprzyjaźnionego, bliskiego współpracownika. Już sam kontekst powstania owego tłumaczenia wskazywałby zatem na jego istotne znaczenie w dorobku Marksa. Tekst ten jest jednak wyjątkowy także z innych powodów (zob. Löwy 2001, 7–8):

1) wybrany przez Marksą autor nie był ani ekonomistą, historykiem, filozofem, ani żyjącym decydemtem politycznym, lecz urzędnikiem, opiekunem archiwów prefektury paryskiej policji za czasów restauracji. Nie był także socjalistą ani liberałem, lecz konserwatywnym, religijnym (przynajmniej w swojej retoryce) obserwatorem i krytykiem współczesnego mu społeczeństwa. Ten nietypowy wybór w połączeniu z komentarzem, jakim został poprzedzony przekład, mówi nam wiele o źródłach inspiracji dla późniejszych rozpraw autora *Kapitału*;

2) jest to jedyny tekst Marksą poświęcony w całości problemowi samobójstwa. Dotyczy on zatem, jak podkreśla autor w swoim komentarzu, „życia prywatnego” wszystkich klas społecznych, a nie tylko problemów robotników – lub, z drugiej strony, ideologii burżuazji. Mówiąc językiem, który pół wieku później zaproponuje Émile Durkheim w swojej słynnej analizie samobójstwa, odebranie sobie życia jest tu traktowane jako „fakt społeczny”, jako efekt struktury społecznej, a nie tylko indywidualnej psychiki lub dominujących przekonań. Zmiany, które Marks wprowadził do przekładu w porównaniu z oryginałem, wyraźnie pokazują, do jakiego stopnia był wówczas w stanie myśleć w kategoriach analizy socjologicznej. Owe modyfikacje w tekście wraz z objaśnieniami przyczyn samobójstwa samego Peucheta prezentują oryginalną teorię samobójstwa (i być może szerzej – nawet innych psychopatologii społecznych), która rzuca ciekawe światło na Marksowską ideę krytyki społecznej;

3) drugim tematem przełożonych przez Marksą fragmentów z Peucheta jest strukturalna przemoc wobec kobiet i ich podporządkowana pozycja względem mężczyzn, rodziców i opinii społecznej. Trzy z czterech przytaczanych w tłumaczeniu Marksą historii dotyczą kobiet. Mimo pochodzenia z różnych klas społecznych, wszystkie trzy padają ofiarą rozmaitych form przemocy, które warunkowała pozycja kobiet w burżuazyjnym społeczeństwie. Pod tym względem *Peuchet: o samobójstwie* wpisuje się w ton innych pism Marksą z tego okresu, takich jak właśnie *Rękopisy ekonomiczno-filozoficzne*, *Święta rodzina* czy *Manifest partii komunistycznej*, w których zauważył on, że wyzwolenie kobiet (oraz

Jest to jedyny tekst Marksą poświęcony w całości problemowi samobójstwa. Dotyczy on zatem, jak podkreśla autor w swoim komentarzu, „życia prywatnego” wszystkich klas społecznych, a nie tylko problemów robotników – lub, z drugiej strony, ideologii burżuazji.

zniesienie rodziny) jest konieczne do wyzwolenia całego społeczeństwa. Natomiast poruszenie problemu strukturalnej przemocy wobec kobiet od strony społecznego faktu dotyczącego życia prywatnego, w tym przypadku samobójstwa, jest wyjątkowe na tle innych tekstów, w których Marks pisze o społecznej pozycji kobiet. Można powiedzieć, że tekst o samobójstwie jest tym miejscem, gdzie Marks wyraźnie formułuje tezę, iż *prywatne jest polityczne*.

Wspomnienia z archiwów policyjnych a krytyka społeczna

Fakt, że Marks zdecydował się przełożyć fragmenty pamiętników Peucheta, dużo mówi na temat sposobu, w jaki pracował wówczas nad swoim rozumieniem krytyki społeczeństwa. Peuchet pod wieloma względami nie przypominał typowych autorów, z pism których korzystał wówczas Marks. Wydaje się, że on sam był tego faktu świadomy, dlatego właśnie w swoim wprowadzeniu do przekładu wyraźnie podkreśla, że Peuchet interesuje go ze względu na jego „długie doświadczenie” jako praktyka pracującego w administracji i policji. Można domniemywać, że elementy biografii Peucheta, które wydobywa Marks, mają jak najsilniej kontrastować ze sposobem, w jaki urzędnik pisze o współczesnym sobie społeczeństwie mieszczańskim, zbliżającym go do „nierozważnych socjalistów i komunistów”, oraz z jego pozycją społeczną i polityczną: doświadczonego uczestnika francuskiej sfery publicznej w okresie od Rewolucji do restauracji Burbonów o konserwatywnych, rojalistycznych poglądach i wieloletniego pracownika paryskiej policji.

Peuchet był również autorem licznych prac na temat policji, administracji oraz statystyk. Sam Marks przytacza, jak się wydaje, najbardziej znaną jego pracę, czyli *Dictionnaire universel de la géographie commerçante* z 1800 roku (Peuchet 1800), która stanowiła jeden z najważniejszych przykładów specyficznego, rozwiniętego w XVIII wieku we Francji gatunku publikacji, jakim był słownik miejsc, towarów i praktyk handlowych (Perrot 1981). Oprócz tego Peuchet opublikował również liczne prace dotyczące historii i zadań administracji publicznej oraz policji. Wśród nich z pewnością należy wymienić *Traité de la police et des municipalités*, zawierający także słownik praktyk policyjnych, którego dwa tomy ukazały się w latach 1789 oraz 1791 jako elementy większego przedsięwzięcia wieloautorskiego, czyli wydawanej od 1782 roku *Encyclopédie méthodique*. Peuchet w publikacjach opisywał także własne doświadczenia zawodowe jako nadzorca prac policji w Paryżu w latach 1789–1792. W okresie porewolucyjnym dalej zajmował się teorią i zada-

niami policji (Peuchet 1814), a gdy w 1815 roku zajął prestiżowe stanowisko opiekuna archiwów paryskiej prefektury, zaczął systematycznie publikować na temat historii francuskiej policji (Peuchet 1818). Funkcję tę utracił w 1825 roku po tym, jak rok wcześniej opublikował książkę o Mirabeau, jednym z przywódców Rewolucji Francuskiej i przewodniczącym Zgromadzenia Narodowego. W klimacie panującym za restauracji monarchii Burbonów książkę tę uznano za nazbyt sprzyjającą idei rewolucji (Anderson 2001, 22).

Największy rozgłos przyniosły Peuchetowi wydane pośmiertnie, sześciotomowe *Wspomnienia z archiwów policji Paryża*, nad którymi pracował w ostatnich latach swojego życia. Zawierają one liczne anegdoty i historie wzięte z życia stolicy Francji, które stały się przedmiotem zainteresowania policji, oraz rozważania autora na temat przyczyn, charakteru i skutków opisywanych przez niego wydarzeń. *Wspomnienia...* nie tylko przedstawiają z dbałością o detale codzienność Paryża pierwszej połowy XIX wieku, ale są też istotnym dokumentem ukazującym zakres obowiązków policji w tamtym czasie (pełniła wówczas różne funkcje: sprawowała opiekę nad ubogimi, kontrolowała bezdomnych, a także dbała o szeroko rozumianą moralność publiczną). Książki Peucheta powszechnie zalicza się do jednych z najważniejszych prac epoki, które podejmowały tematy teorii i historii policji, zaś *Wspomnienia...* – do „klasycznego” okresu pamiętników policyjnych, gdy tego rodzaju piarstwo zyskiwało na popularności (Karila-Cohen 2006). O skali popularności *Wspomnień...* najlepiej być może świadczy fakt, że sam Alexandre Dumas przyznawał się, iż były one jedną z głównych inspiracji dla *Hrabiego Monte Christo* (Behrend 2001).

Prawdopodobnie Marks sięgnął po *Wspomnienia...* Peucheta właśnie z powodu ich ogromnej popularności. Bardziej typowe byłoby dla niego skorzystanie z publikacji na temat statystyki, zwłaszcza że sam przytacza inną, szeroko znaną publikację Peucheta, czyli jego *Statistique élémentaire de la France* (Peuchet 1805). Marks wielokrotnie sięgał do opracowań statystycznych, zwłaszcza w swoich późniejszych pracach – warto chociażby wspomnieć o użyciu, jaki w *Kapitale* czynił ze statystyk zawartych w raportach inspektorów fabrycznych (Marks 1968, 278–282). Jego studia nad ekonomią polityczną i historią rozwoju kapitalizmu byłyby z pewnością niemożliwe, gdyby w pierwszej połowie XIX wieku nie doszło do gwałtownego rozwoju metod statystycznych oraz dostępności statystyk dotyczących nie tylko handlu czy produkcji, lecz także warunków życia³. Niemniej zdecydował się prze-

3 Dostępne za życia Marksa statystyczne zestawienia były jednak często

łożyć tekst, który sam zaklasyfikował jako przynależny do „powieści i pamiętników”.

Korzystanie z obiektywnych danych statystycznych na temat handlu, produkcji oraz warunków społecznych z jednej strony oraz sięganie po literackie opisy ludzkich tragedii i komedii z drugiej tworzyło ciekawe napięcie w twórczości Marksa prawie od samego początku; a przynajmniej od momentu, gdy w jego zainteresowaniach przestały dominować kwestie prawa i filozofii prawa. Nie mogąc stosować jeszcze nowoczesnych metod socjologicznych, Marks próbował sam wynaleźć odpowiednią metodę opisywania stosunków społecznych, którą – czerpiąc z niemieckiej tradycji filozoficznej – nazywał *krytyką*. To właśnie opracowanie własnej koncepcji krytyki stanowiło o oryginalności myśli Marksa, zarówno wobec teorii wcześniejszych, jak i późniejszych koncepcji socjologicznych i ekonomicznych. Od wprowadzenia tego terminu zaczyna zresztą swój komentarz do przekładu Peucheta, mówiąc o specyfic „francuskiej krytyki społeczeństwa”. Jej „wyższość” ma polegać na lepszym, żywszym, opartym na „bogatszych obserwacjach”, ale także na „światowej finezji i dowcipnej oryginalności” przedstawieniu „żywych stosunków”, a więc „życia prywatnego”. I to właśnie tej wersji „krytyki” należy szukać nie tylko u „prawdziwie »socjalistycznych« pisarzy”, ale właśnie „u pisarzy każdej sfery literatury”⁴, w tym również pamiętników i wspomnień.

Uwagi na temat „francuskiej krytyki społeczeństwa” ciekawie kontrastują z tymi o niemieckiej „krytycznej krytyce”, o których Marks z Engelsem pisali mniej więcej w tym samym czasie: „W *bauerowskiej* krytyce zwalczamy właśnie spekulację reprodukującą się tu w formie iście *karykaturalnej*. Stanowi ona, naszym zdaniem, najpełniejszy wyraz zasady *chrześcijańsko-germańskiej*, która czyni swą ostatnią próbę, usiłując samą »krytykę« przekształcić w transcendentną siłę” (Marks i Engels 1961a, 7). Pomijając już typowe dla Marksa (zwłaszcza w tamtym czasie) przeciwstawianie różnych podejść do kwestii społecznych jako cech myślenia różnych nacji („francuska krytyka” vs „zasada chrześcijańsko-germańska”), istotne wydaje się raczej przeciwstawienie – dzisiaj powiedzielibyśmy

To właśnie opracowanie własnej koncepcji krytyki stanowiło o oryginalności myśli Marksa, zarówno wobec teorii wcześniejszych, jak i późniejszych koncepcji socjologicznych i ekonomicznych. Od wprowadzenia tego terminu zaczyna zresztą swój komentarz do przekładu Peucheta, mówiąc o specyfic „francuskiej krytyki społeczeństwa”.

niepełne i mylne, z czego zresztą sam doskonale zdawał sobie sprawę i wielokrotnie krytycznie wypowiadał się na temat statystyk, z których korzystał. Dodatkowo Marks znał prace belgijskiego matematyka Adolphe’a Quételeta i często stosował jego metodę wyciągania statystycznej średniej z różnych dostępnych mu danych (Marks 1968, 379–380).

4 Chodzi oczywiście o „literaturę” w ówczesnym rozumieniu, które obejmowało również dziennikarstwo czy nawet publikacje będące wczesnymi opracowaniami socjologicznymi.

– socjologicznej metody, skupionej na sferze prywatnej i codzienności, podejściu czysto teoretycznemu, w ramach którego problemy społeczne i polityczne analizowane były począwszy od idealnych zasad, takich jak wolność czy rozum. Tłumacząc Peucheta pod koniec 1845 roku, Marks nie mógł nie myśleć o tym właśnie przeciwieństwie, jako że w tym samym czasie pisał razem z Engelsem (oraz Hessem) *Ideologię niemiecką*, w której owemu spekulatywnemu podejściu niemieckich filozofów i piewców abstrakcyjnej wolności przeciwstawiali perspektywę wychodzącą od materialnych warunków społecznych relacji.

W *Ideologii niemieckiej* czytamy: „Cała niemiecka krytyka filozoficzna od Straussa do Stirnera ogranicza się do krytyki wyobrażeń *religijnych*” (Marks i Engels 1961b, 19). Uwaga ta, zwłaszcza w kontekście tłumaczenia Peucheta, jest o tyle ciekawa, że krytykowani przez Marksa i Engelsa filozofowie niemieccy byli ateistami, podczas gdy z tekstu Peucheta (zwłaszcza partii nieprzetłumaczonych przez Marksa) wyłania się obraz autora jako wierzącego katolika. Niemniej różnica dla Marksa sprowadzała się do tego, że „Bauer i spółka” zajmowali się przekonaniem, wyobrażeniami, poglądami i ideami, podczas gdy Peuchet, przeciwnie, krytykował każdą formę moralności, która skutkowałą samobójstwem. Podejście Peucheta sprowadza się do zdiagnozowania społecznych przyczyn zjawiska, które uznaje jednoznacznie za symptomatyczne dla pewnej „wady” społeczeństwa. I, podobnie jak Marks, który krytykował abstrakcyjnie filozoficzne podejście niemieckich młodoheglistów do kwestii wolności, Peuchet dokonał krytyki abstrakcyjnie moralnego podejścia osób w rodzaju Germaine de Staël do samobójstwa. Obaj ostatecznie podejmują kwestię przyczyn czy też warunków możliwości danych procesów (materialnych warunków możliwości rozwoju, myślenia i wolności oraz społecznych warunków możliwości spełniania norm moralnych).

Wydaje się, że takie mniej więcej pojęcie *krytyki* wypracował wówczas Marks i takie właśnie rozumienie krytyki będzie mu towarzyszyło później, gdy zacznie pisać kolejne wersje swojego monumentalnego dzieła poświęconego *krytyce ekonomii politycznej* – która również będzie polegała na analizie warunków możliwości funkcjonowania kapitalistycznej gospodarki (i na pokazywaniu sprzeczności między sposobem, w jaki ta gospodarka jest zorganizowana i jak działa, a tymi właśnie warunkami możliwości jej istnienia). Jeśli Marks szukał jakichś inspiracji literackich w tym okresie swojej twórczości, to były to właśnie metody ukazywania i obrazowania społecznych warunków możliwości. Tym właśnie były dla niego wspomnienia Peucheta z archiwów prefektury policji w Paryżu i – ujmując rzecz szerzej – tym też było dla Marksa wiele dzieł literackich.

Wystarczy wspomnieć chociażby jego wielkie uznanie dla twórczości Honoré de Balzaca. Autor *Komedii ludzkiej* był dla Marksa źródłem czegoś w rodzaju socjologicznych analiz, ukazujących sposób, w jaki struktura społeczna – co dla Marksa oznaczało formę towarową i prawo wartości rządzące kapitalistycznym społeczeństwem – kształtuje ludzkie zachowania. Mistrzowskim przykładem takiego użycia literatury jest przywołanie powieści *Les Paysans* w trzecim tomie *Kapitału* dla zobrazowania społecznej dominacji kapitalistycznej zasady ekwiwalencji – oraz niemożliwości wpisania *pracy* w tę relację ekwiwalencji (Marks 1983, 59; zob. Kemple 1996).

Alienacja i władza człowieka nad człowiekiem jako przyczyny samobójstwa

Wybrane przez Marksa fragmenty tekstu Peucheta opisują cztery samobójstwa. Każde z nich jest inne, a jednak wydają się mieć pewien wspólny motyw. Pierwszą jest historia młodej kobiety, która odbywa stosunek ze swoim narzeczonym w wieczór przed ślubem. Mimo niewypowiedzianej zgody rodziców pana młodego, rodzice kobiety reagują ostro i potępiają jej zachowanie, co w efekcie wiedzie ją do samobójstwa z rozpacz. Historia ta wywołuje w Peuchecie olbrzymie oburzenie. Co prawda, sam też krytykuje zachowanie kobiety, choć – co ciekawe – niekoniecznie w odniesieniu do moralnego nakazu zachowania czystości przedślubnej, jednakże podkreśla, że reakcja jej rodziców była całkowicie nieadekwatna. Nie szczędzi zresztą czytelniczce opisu własnej satysfakcji, jaką czerpał z tego, że mógł rodziców młodej kobiety choć w małym stopniu ukarać za to, co wyrządzili własnej córce, uniemożliwiając im odbiór biżuterii zmarłej, która przechowywana była po jej śmierci przez policję.

Druga historia jest pod wieloma względami najistotniejszym elementem całego tekstu, chociażby ze względu na objętość. Miesza się w niej prawdziwy dramat miłosny z opisem czystej patriarchalnej przemocy, jaka panowała w burżuazyjnym społeczeństwie, a także z elementami specyficznych relacji rasowych i kolonialnych, charakterystycznych dla Francji tamtego okresu. Historia opowiedziana jest przez, jak nazywa go Peuchet, „Kreola”. Opisuje on losy żony własnego brata, kobiety, w której był nieszczęśliwie zakochany. W wyniku nienazwanej choroby twarz i ciało jego brata uległy deformacji, a resentyment wywołany tym stanem ów brat przekierował na żonę, zamykając ją w swojej posiadłości i poddając regularnie przemocy psychicznej w postaci scen zazdrości, chorobliwej podejrzliwości, kontroli jej działań itd. Wydaje się, że żaden

inny fragment, który kiedykolwiek wyszedł spod pióra Marksa (choć tutaj jedynie jako przekład innego autora), nie przedstawia lepiej pozycji żony jako własności swojego męża w społeczeństwie mieszczańskim. Sam Peuchet zresztą powołuje się w opisie tej historii na Napoleoński Kodeks Cywilny, krytykując go za to, że skazuje kobiety na „niewolnictwo” – w czym Marks mu zresztą wtóruje.

Trzecia historia jest być może najbardziej aktualna, biorąc pod uwagę przedsięwzięte przez kolejne rządy na świecie próby ograniczania prawa do aborcji. Opowiedziana jest z perspektywy lekarza, którego zaczęła pod domem młoda kobieta w ciąży. Ciąża była efektem relacji z mężem jej przyjaciółki lub krewnej, w domu której owa młoda kobieta mieszkała. Obawiając się skandalu, kobieta poprosiła lekarza o aborcję – podkreślając, że jeśli nie będzie mogła przerwać ciąży, to odbierze sobie życie. Początkowo lekarz próbował odwieść ją od tej decyzji, by wreszcie odmówić wykonania zabiegu. Po jakimś czasie w gazecie przeczytał o jej samobójstwie upozorowanym na nieszczęśliwy wypadek.

Czwarta i najkrótsza historia dotyczy mężczyzny, będącego mężem i ojcem, który stracił pracę jako członek straży królewskiej. Ze względu na wiek i brak doświadczenia nie był w stanie się nigdzie indziej zatrudnić. W końcu popełnił samobójstwo, nie chcąc być obciążeniem dla swojej żony i córek. Ta historia w zasadzie brzmi prawie ponadczasowo; do dzisiaj główną przyczyną samobójstw wśród mężczyzn w kapitalistycznych społeczeństwach jest utrata pracy.

Nierozstrzygniętą kwestią pozostaje, co skłoniło Marksa do przełożenia tekstu o samobójstwie. Jakkolwiek zrozumiałe jest, dlaczego wybrał pamiętniki o walorach literackich, a więc i to, że były to właśnie bardzo popularne *Wspomnienia...* Peucheta, to tematyka samobójstwa w żadnym razie nie stanowiła typowego przedmiotu jego zainteresowań. Jedna z hipotez głosi, że był to charakterystyczny dla Marksa gest przekory i złośliwości. Niektórzy badacze zasugerowali, że wybór tematyki, autora oraz poczyniona na samym początku uwaga, by krytyki społecznej nie szukać wyłącznie u „prawdziwych socjalistów”, mogą stanowić mało zawołowaną krytykę niemieckich socjalistów i komunistów, w tym również samego Hessa i innych autorów współpracujących z *Gesellschaftsspiegel*. Hipotezę taką przedstawił redaktor francuskiego wydania tego tekstu, Philippe Bourrinet (1992). Michael Löwy słusznie jednak zauważył, że Marksa zbyt wiele wówczas z Hessem łączyło, o czym zresztą świadczy najlepiej fakt, że ten ostatni był przecież współautorem *Ideologii niemieckiej* (Löwy 2001, 8). Niemniej jednak, jest być może trochę prawdy w tym, że wybór tematu samobójstwa, szokującego i kontrowersyjnego dla mieszczańskiej moralności, przyszedł zawiądkowemu i zaczepnemu Marksowi dość naturalnie.

Inna hipoteza, dużo smutniejsza, sugeruje, że przyczyn takiego wyboru możemy się doszukiwać w biografii samego Marksa. Eric A. Plaut zwrócił uwagę, że temat samobójstwa nie był obcy rodzinie Marksów. Z korespondencji Marksa z jego ojcem Heinrichem, jak również z listów do Engelsa, dowiadujemy się, że Jenny Marks krótko po zająciu w pierwszą ciążę jesienią 1843 roku miała myśli samobójcze, marząc o grobie, w którym spoczęłaby razem z dziećmi (Plaut 2001, 41–42). Mimo że do tego nie doszło, to zasadne jest przypuszczenie, iż Jenny mogła cierpieć na jakieś zaburzenia psychiczne, które wywoływały u niej myśli samobójcze, a które mogły mieć dziedziczny charakter. Dwie z trzech córek Marksów, które dożyły dorosłości, odebrały sobie życie: Laura i Eleanor. To, czy najstarsza córka Marksów, Jenny, miała myśli samobójcze, jest niejasne (zob. Seigel 1993, 429–464). Być może myśli samobójcze żony ciążyły Markswi na sercu jeszcze bardziej niż to wynika z jego korespondencji i problem samobójstwa, zwłaszcza samobójstwa kobiet, był czymś, co w tamtych latach zajmowało go intelektualnie i emocjonalnie?

Jego przekład Peucheta z pewnością nosi ślady samodzielnej refleksji teoretycznej. Do tekstu tłumaczenia Marks w paru miejscach dodał własne myśli lub znacząco zmienił sens oryginału. Miejsca te są dość istotne i wymagają odrębnego komentarza. Z całości Marksowskiego przekładu Peucheta wyłania się bowiem w miarę spójne i oryginalne wyjaśnienie społecznych przyczyn samobójstwa, które można by uznać za wczesną socjologiczną teorię tego zjawiska.

Jasne staje się, że tym, co Marksa najbardziej pociągało w analizie samobójstwa u Peucheta, było traktowanie tego zjawiska jako symptomu ukazującego sprzeczności i problemy mieszczańskiego społeczeństwa. W miejscach, w których Marks wprowadził pierwsze istotne zmiany, choć mające charakter wyłącznie stylistyczny, Peuchet pisze wyraźnie, że samobójstwo jest „protestem” przeciwko prawom moralności i prawom społecznym, których jednostki często nie są w stanie spełnić. To właśnie podporządkowanie się regułom oraz autorytetom je egzekwującym, a także przemoc wynikająca z tego podporządkowania, której często towarzyszy brak zasobów, umożliwiających samodzielne ustosunkowanie się do tych reguł, potrafią pchnąć jednostki do odebrania sobie życia.

Jednakże w pewnym momencie Marks dodaje od siebie coś, czego w ogóle u Peucheta nie znajdziemy. Chodzi mianowicie o postulat „całkowitej reformy obecnego porządku społecznego”. Jakkolwiek Peuchet potrafił dość dobrze zdiagnozować uwarunkowania, które w każdym opisywanym przez niego przypadku doprowadziły do samobójczej śmierci, to sama możliwość ich zmiany znajduje się poza zasięgiem jego

Jasne staje się, że tym, co Marksa najbardziej pociągało w analizie samobójstwa u Peucheta, było traktowanie tego zjawiska jako symptomu ukazującego sprzeczności i problemy mieszczańskiego społeczeństwa.

perspektywy. Marks opuszcza też większość odniesień religijnych w tekście Peucheta. Sprawiają one wrażenie, jakby autor pamiętników próbował odnieść się raczej do ludzkich odruchów, sentymentów, poczucia empatii i solidarności z innymi ludźmi – co zresztą również zbliża go do wielu współczesnych mu socjalistycznych pisarzy. Marks próbuje jednak za pomocą wprowadzanych do tekstu zmian niejako przechwycić perspektywę Peucheta i tak pokierować jego narracją, by sformułowaną w tekście krytykę moralności mieszczańskiego społeczeństwa można było odnieść do jej szerszych, powiedzielibyśmy, materialnych uwarunkowań.

To przechwycenie jest możliwe, ponieważ Peucheta nie interesuje wyłącznie treść mieszczańskiej moralności, ale też – a raczej przede wszystkim – relacje władzy i podporządkowania zawarte w instytucjach prawa, rodziny, rynku pracy czy też w nieformalnej opinii społecznej, które dają dominującym burżuazyjnym normom siłę obowiązywania. Marks z chęcią zgadza się z Peuchetem, gdy ten bezpośrednio przyczyną samobójstwa poszukuje w „nadużywaniu autorytetu” – w jednym przypadku będzie to autorytet rodzicielski, w kolejnym autorytet męża, w innym wreszcie autorytet mieszczańskiej opinii. W każdym z nich, za wyjątkiem może samobójstwa bezrobotnego ojca (choć i tutaj z pewnością mogliśmy zrekonstruować odpowiednie formy zapośredniczenia w autorytecie burżuazyjnych norm męskości), możemy mówić o sytuacji, kiedy to jednostka została poddana presji jakiegoś autorytetu, wymuszającego na niej określone zachowanie, którego żądania nie była w stanie spełnić (mogą to być oczekiwania rodziców, męża, innych ludzi, a nawet własne oczekiwania wobec swojej społecznej roli).

W tym miejscu tekstu możemy znaleźć bardzo ciekawą uwagę Marksa na temat relacji między autorytetem – czy też jego „nadużywaniem” – a ogólną cechą relacji społecznych w społeczeństwie burżuazyjnym. Jednostki egzekwują swoją władzę nad innymi poprzez wywieranie na nich różnych form przemocy, gdyż stanowi to dla nich „brutalny substytut różnych form służalczości i zależności, którym podlegają w zgodzie lub niezgodzie z własną wolą w burżuazyjnym społeczeństwie”. Fragment ten jest niezwykle ciekawy w kontekście problemu, który Marks podjął nieco ponad rok wcześniej w swojej pierwszej konfrontacji z ekonomią polityczną kapitalizmu, mianowicie z kwestią „alienacji”.

Zagadnienie „alienacji” było poruszane przez Marksa już w jego krytyce Hegłowskiej filozofii prawa, natomiast po raz pierwszy zostało sformułowane w *Rękopisach ekonomiczno-filozoficznych z 1844 r.* Próbując wpisać ją od razu w analizę różnicy klasowej w kapitalizmie, Marks od samego początku zaznaczał, że alienacja dotyka zarówno robotników, jak i „nierobotników”, chociaż na różne sposoby. Korzystając z katego-

rii Hegłowskiej fenomenologii ducha, pisał: „Alienacja robotnika we własnym produkcie oznacza nie tylko, że jego praca staje się przedmiotem, bytem *zewnątrznym*, lecz i to, że istnieje *poza nim*, niezależnie od niego, jako coś obcego, i że staje się wobec niego samodzielną potęgą” (Marks 1960a, 548). Było to jedno z pierwszych sformułowań jego późniejszej koncepcji wyzysku – ponieważ robotnik nie jest właścicielem rezultatów własnej pracy, ilość *wartości*, która przypadnie mu w udziale w procesie produkcji, jest ustalana przez właściciela środków produkcji. W 1844 roku Marks nie dysponował jeszcze krytycznie opracowanym pojęciem wartości, natomiast już wtedy stwierdził, że praca wyobcowana przyjmuje postać *własności prywatnej*.

Ponieważ własność prywatna jest naczelną kategorią burżuazyjnego społeczeństwa, alienacja ta dotyka wszystkich klas społecznych: „wszystko, co u robotnika występuje jako *czynność alienacji, wyobcowania*, u nie robotnika występuje jako *stan alienacji, wyobcowania*” (Marks 1960a, 560). Wprowadzona przez Marksa różnica między „czynnością alienacji” a „stanem alienacji” była jedną z jego pierwszych prób konsekwentnego opisanie relacji wyzysku jako podstawowej, strukturalnej relacji podporządkowania w społeczeństwie kapitalistycznym. Choć więc relacja alienacji nie dotyka wszystkich tak samo, to jednak przez dominację relacji własności prywatnej doświadcza jej całe społeczeństwo, przy czym podporządkowani doświadczenia jej jako „czynności alienacji”, a podporządkujący – jako „stanu alienacji”.

Przekład fragmentów z Peucheta prezentuje opis alienacji w społeczeństwie kapitalistycznym jako uogólnionej relacji podporządkowania od innej strony aniżeli za pomocą relacji wyzysku. Jak dodaje Marks w jednym miejscu przekładu, społeczeństwo burżuazyjne wywiera niemożliwą do zniesienia presję na jednostki, ponieważ ludzie są od siebie odizolowani, a „każdy jest obcy sobie i wszystkim innym”. Niemniej przykłady przytoczone w tekście jasno pokazują, że choć alienacja jest ogólnym warunkiem funkcjonowania relacji społecznych w kapitalizmie, to – zgodnie z opisem alienacji w *Rękopisach...* – nie wszystkie grupy doświadczają jej tak samo. Alienacji w sferze ekonomicznej robotnicy doświadczają w postaci wyzysku i nędzy. I kończy się to nieraz – tak samo w czasach Peucheta i Marksa, jak i dzisiaj – samobójstwem z racji utraty pracy i niemożności utrzymania rodziny. Kobiety natomiast doświadczają alienacji (dodatkowo, obok znoszenia wyzysku jako pracownice najemne) w postaci podporządkowania władzy rodzicielskiej, mężowskiej lub ocenie innych. Nie mając dość zasobów, by funkcjonować jako niezależne i samodzielne podmiotowości, są w pełni skazane na ocenę i reakcję tych, od których ekonomicznie czy symbolicznie zależą.

Kobiety natomiast doświadczają alienacji (dodatkowo, obok znoszenia wyzysku jako pracownice najemne) w postaci podporządkowania władzy rodzicielskiej, mężowskiej lub ocenie innych.

Trzy opisane przez Peucheta przypadki samobójstw kobiet dają też ciekawy wgląd w zachowania osób uprzywilejowanych wobec tych, które odebrały sobie życie. Wydaje się, że opisy ich zachowań przykuły uwagę Marksa w równym stopniu, co działania samych samobójczyń. Najciekawsza wydaje się druga historia, przedstawiająca przypadek oszpeconego męża, brata „Kreola”. Jego alienacja od swojej poprzedniej pozycji społecznej jako atrakcyjnego mężczyzny ostatecznie przekształciła się w formę psychicznego znęcania się nad własną żoną. Nadużywanie autorytetu męzowskiego stanowiło sposób zachowania pewnej pozycji symbolicznej, choćby tylko w postaci dominacji nad jedyną istotą, która była od niego zależna (co gwarantował mu Napoleoński Kodeks Cywilny). W terminach psychoanalitycznych moglibyśmy powiedzieć, że „nadużywanie autorytetu”, który dawała mu pozycja męża, stało się jego *jouissance*, zastąpiwszy wcześniejszą rozkosz płynącą z posiadanej pozycji społecznej. Podobnej *jouissance* moglibyśmy też upatrywać w moralizatorskiej pozycji lekarza z trzeciej historii, który ostatecznie wolał przyjąć postawę strażnika moralności i słuszności, niż przystać na błagalne prośby zrozpaczonej kobiety. Zresztą również i w przypadku rodziców pierwszej samobójczynie można by mówić o *jouissance* płynącej z egzekwowania swojej władzy rodzicielskiej.

Niezależnie od dodatkowych możliwości analizy oferowanych przez psychoanalizę, przekład Peucheta wraz z komentarzem Marksa wyraźnie pokazuje, że ten drugi myślał o alienacji w społeczeństwie burżuazyjnym jako efekcie istnienia hierarchii społecznych wywołanych ekonomicznymi relacjami podporządkowania. Nie jest to zaprzeczenie analizowanych w *Rękopisach ekonomiczno-filozoficznych* ekonomicznych źródeł alienacji; raczej wskazanie na fakt, że doświadczenie alienacji przybiera różne formy podporządkowania, wynikające z instytucji małżeństwa i rodziny, nierównego dostępu do zasobów, klasowej natury akumulacji bogactwa czy niehumanitarnej konkurencji na rynku pracy. Jednym z efektów swego rodzaju odreagowywania tego ciągłego doświadczenia podporządkowania jest nadużywanie swojego autorytetu wobec innych, którzy znajdują się niżej w społecznej hierarchii. Gdy w końcu nie ma już nikogo, na kim można by się w ten sposób wyżywać, lub gdy nie chce się tego robić, i gdy nie widzi się jakiegokolwiek innej drogi ucieczki przed niemożliwą do realizacji presją spełniania norm, które narzuca burżuazyjne społeczeństwo, jedynym wyjściem z doświadczenia akumulującej się przemocy jest przemoc wyrządzona sobie samemu: samobójstwo.

Takie ujęcie „teorii samobójstwa” obecnej u Peucheta-Marksa prowokuje do stawiania kolejnych pytań: na ile teoria ta wyprzedzała i pre-

figurowała tezy postawione później przez socjologię Durkheima oraz psychoanalizę Freuda? (zob. Anderson 2001; Plaut 2001); na ile się od nich różniła? I jakie światło rzuca na ideę „komunizmu” opracowywaną w tym samym czasie przez Marksa? Niewykluczone, że „komunizm” byłby tu nazwą określającą nie tylko społeczeństwo, w którym możliwa byłaby pełna realizacja istoty człowieka, jak przedstawia to w jednym miejscu *Ideologia niemiecka* (Marks i Engels 1961b, 35), lecz także – albo przede wszystkim – nazwą społeczeństwa, w którym zniknęłyby warunki istnienia władzy człowieka nad człowiekiem⁵.

Analiza samobójstwa jako krytyka patriarchalnego społeczeństwa

To właśnie ujęcie idei komunizmu obecnej u Marksa jako radykalna⁶ polityczna idea zniesienia czy też raczej *znoszenia* warunków władzy człowieka nad człowiekiem najlepiej być może tłumaczy konsekwentną obecność krytyki patriarchy w jego pismach. Antropologiczną albo etnograficzną koncepcją patriarchalnego modelu relacji społecznych (zwłaszcza w odniesieniu do rodziny) Marks zaczął się posługiwać pod koniec życia, gdy w latach 1879–1881 sporządzał wnikliwe uwagi do pism autorów takich, jak Lewis Henry Morgan, Henry Summer Maine, John Budd Phear czy John Lubbock. Zbiór tych notatek znany dziś jako *Zeszyty etnograficzne*⁷, które, choć niedokończone i niewydane za życia Marksa, dały podstawę dla książki napisanej przez Engelsa, *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa* (Engels 1969), przez wiele dekad stanowiącej kluczowy tekst dla marksistowskiej krytyki instytucji rodziny i opresji kobiet w kapitalistycznym społeczeństwie.

5 Oddzielną kwestią byłoby też to, na ile (i czy w ogóle) takie rozumienie „alienacji”, przynajmniej u tzw. młodego Marksa, wchodziłoby w jakiś konflikt z tym, co wiele lat później Engels napisze o „autorytecie” (Engels 1969a).

6 I republikańskiej w swojej proveniencji, jeśli przez „republikanizm” będziemy rozumieć stanowisko polityczne, które chce budować społeczeństwo, w jakim jednostki są w jak najmniejszym stopniu poddane władzy innych. W sierpniu 1866 roku w instrukcji dla delegatów Tymczasowej Rady Centralnej Marks wyraźnie zaznaczał, że postkapitalistyczny ustrój powinien być oparty na systemie zrzeszeń wolnych i równych wytwórców, który ma mieć charakter „republikański” i „korzystny” dla wszystkich (dokładnie: „the republican and beneficial system of the association of free and equal producers”, Marx 1867).

7 W opracowaniu krytycznym zostały one wydane w tomie IV/27 nowej edycji dzieł zebranych Marksa i Engelsa, czyli *Marx-Engels-Gesamtausgabe*. Nie ukazało się wciąż polskie tłumaczenie tych rękopisów.

To właśnie ujęcie idei komunizmu obecnej u Marksa jako radykalna polityczna idea zniesienia czy też raczej *znoszenia* warunków władzy człowieka nad człowiekiem najlepiej być może tłumaczy konsekwentną obecność krytyki patriarchy w jego pismach.

Jeśli jednak potraktujemy patriarchy jako kategorię nie tyle antropologiczną, ile polityczną, to Marks formułował krytykę patriarchalnego społeczeństwa w zasadzie od samego początku swojej pracy teoretycznej. Nancy Folbre zaproponowała niedawno zwięzłą polityczną definicję patriarchy: patriarchalne relacje władzy w społeczeństwie obejmują własność kobiet i dzieci, ograniczenia praw kobiet, dzieci i osób nieheteronormatywnych oraz zasady nierównego rozdzielania czasu, pracy i zasobów dla pracy opiekuńczej (Folbre 2021). U Marksa możemy znaleźć do pewnego stopnia krytykę wszystkich trzech aspektów tak rozumianego patriarchy. W szczególności w *Kapitale* napotykamy na diagnozy patriarchalnego charakteru kapitalizmu w sekcji poświęconej wielkiemu przemysłowi, w której Marks przygląda się zwłaszcza intensywnemu wyzyskowi kobiet i dzieci (Marks 1968, 467–477). Praca kobiet i dzieci jest przez niego analizowana nie tylko pod kątem nierównego wynagradzania czasu pracy, ale także jako niezbędny element procesu umaszynowania produkcji (by różne zadania mogły wykonywać osoby słabsze, a przez to też mniej opłacane). Jakkolwiek Marks umiał rozpoznać i opisać szczególny charakter wyzysku kobiet i dzieci w kapitalizmie, to jego analizy, jak słusznie zauważają Verónica Gago czy Silvia Federici, zatrzymały się w tym zakresie na samych kategoriach ekonomicznych czy też na poziomie kosztów dla kapitału, nie były zaś w stanie uchwycić przyczyn takiego stanu rzeczy, a więc społecznych i historycznych źródeł patriarchy (Gago 2020, 123; Federici 2021).

Krytyka patriarchy w kapitalistycznej gospodarce, którą znaleźć możemy w *Kapitale*, była konsekwencją wcześniejszych refleksji Marksa nad kwestią opresji kobiet w burżuazyjnym społeczeństwie. Obserwacje na temat szczególnej nędzy kobiet i dzieci możemy znaleźć w wielu miejscach jego wczesnej twórczości, chociażby w *Krytycznych uwagach do artykułu Prusaka*: „dzieci na brudnych barłogach, potwórki rodzące się wskutek przepracowania kobiet zatrudnionych w zmechanizowanych fabrykach” (Marks 1960b, 479). W *Rękopisach ekonomiczno-filozoficznych* Marks po raz pierwszy kwestię relacji między płciami próbował wpisać w szersze ramy krytyki społecznej. Możemy tam znaleźć uwagę, iż „bepośrednim, przyrodniczym, koniecznym stosunkiem człowieka do człowieka jest *stosunek mężczyzny do kobiety*”, stąd wedle tego, w jaki sposób ten „stosunek gatunkowy” zostaje społecznie zorganizowany, można „ocenić poziom całej kultury człowieka” (Marks 1960a, 576). W *Rękopisach...* znajduje się pierwsza próba sformułowania krytyki pozycji kobiet jako własności w burżuazyjnym społeczeństwie, która to krytyka wyewoluuje wkrótce w ogólny postulat zniesienia rodziny, obecny tak samo w *Manifestie partii komunistycznej*, jak i w *Kapitale*.

W *Świętej rodzinie* Marks z Engelsem wprost podejmują kwestię emancypacji kobiet, biorąc za przedmiot krytyki powieść *Tajemnice Paryża* Eugeniusza Sue. Koncentrują się przede wszystkim na postaci Marii, którą „spotykamy wśród przestępców jako prostytutkę, jako zaprzadaną w niewolę u gospodyni knajpy, gdzie zbierają się przestępcy” (Marks i Engels 1961a, 209). Z jednej strony chwala autora za to, że potrafi abstrahować od jednoznacznego wpisania Marii w dominujące mieszczańskie wyobrażenia na temat pracownic seksualnych, podkreślając jej „dobroć” niezależnie od warunków, w jakich przyszło jej żyć. Z drugiej strony szybko jednak diagnozują moralizatorski charakter „krytycznej krytyki” przeprowadzonej przez Sue, dla którego jedyną drogą wyjścia z niechcianej przez Marię pozycji społecznej może być jej moralna odnowa, wiodąca przez miłość, wiarę chrześcijańską i kościół. Ostatecznie emancypacja kobiet zostaje w *Tajemnicach Paryża* sprowadzona, według Marksa i Engelsa, do swego rodzaju rachunku winy – kto jest winny czemu i za jakie działania ponosi odpowiedzialność – który miałby się przełożyć na odpowiednie prawo karzące za prostytutkę nie tyle pracownice seksualne, ile mężczyzn korzystających z ich usług (Marks i Engels 1961a, 243).

W przeciwieństwie do takiego prawnomoralizatorskiego podejścia Marks i Engels nawołują do szerszej krytyki społecznej, która emancypację kobiet – w tym także pracownic seksualnych, zmuszonych przez presję ekonomiczną lub inne formy podporządkowania do pracy traktowanej nie tylko przez autorów *Świętej rodziny*, ale też przez wielu innych piszących tego okresu za upadającą – ujmowałaby nie jako kwestię uchwalenia odpowiedniego prawa, lecz jako potrzebę gruntownej zmiany stosunków społecznych, w tym przede wszystkim relacji ekonomicznych. Podejściu Eugeniusza Sue przeciwstawiają krytykę małżeństwa sformułowaną przez Fouriera, a także „pisma materialistycznego odłamu komunizmu francuskiego” (Marks i Engels 1961a, 244), przez co najprawdopodobniej mieli na myśli publikacje Flory Tristan, autorki nie tylko jednej z pierwszych interseksjonalnych analiz podwójnej opresji kobiet w kapitalistycznym społeczeństwie (zarówno ze strony szefa, jak i męża), lecz także pierwszej koncepcji międzynarodowego stowarzyszenia ludzi pracy (zob. Bloomberg 1998).

Choć Marks i Engels swoje podejście do emancypacji kobiet, zakładające, że nie jest ona możliwa na drodze prawnej, będą utrzymywać także później, nie oznacza to, że kategorie prawne odpowiedzialne za opresję kobiet znikną z ich pola widzenia. W *Ideologii niemieckiej* już na stałe powiążą prawną kategorię własności prywatnej z krytyką rodziny i małżeństwa jako instytucji odpowiedzialnych za panowanie patriarchalnych

relacji władzy: „małżeństwo, własność, rodzina (...) stanowią w praktyce podstawy, na których burżuazja założyła swoje panowanie, ponieważ w swej burżuazyjnej formie stanowią one warunki, które z bourgeois robią bourgeois” (Marks i Engels 1961b, 191). Takiego właśnie podejścia będą później wymagać od materialistycznej analizy relacji między płciami – by zinstytucjonalizowane formy stosunku kobiet do mężczyzn traktować jako historyczne i powiązane z kategoriami prawno-ekonomicznymi, takimi jak własność prywatna. Jeśli zaś są one historyczne, to oparte są na formach dominacji, które mają charakter polityczny i jako takie mogą ulec zmianie. Od tego właśnie założenia wychodzić będzie późniejszy postulat „zniesienia rodziny” – by „przyrodniczy stosunek człowieka do człowieka” nie stanowił podpory dla powszechnego obowiązywania własności prywatnej. Pozostaje jedynie żałować, że obaj autorzy, mimo radykalnie historycznego podejścia, konsekwentnie traktowali ten „bezpośredni stosunek” wyłącznie w kategoriach relacji heteroseksualnej.

Na tle tego aspektu Marksowskiej twórczości, rozwijanej w latach 1844–1845, tekst *Peuchet: o samobójstwie* pokazuje konsekwencję jego myślenia, dla którego analiza podporządkowanej pozycji kobiet w burżuazyjnym społeczeństwie była niezwykle istotna. Za Peuchetem przytacza tabelę samobójstw (zresztą jedną z pierwszych prób statystycznego opracowania danych socjologicznych), z której wyraźnie wynika, że liczba samobójstw mężczyzn jest większa od liczby samobójstw kobiet. Niemniej obu autorów, zarówno konserwatywnego rojalistę, jak i rewolucyjnego komunistę, najbardziej interesuje samobójstwo kobiet, gdyż to w ich historiach najlepiej można dostrzec różne i nakładające się na siebie formy podporządkowania i poddania władzy innych. Możemy tu znaleźć praktycznie wszystkie elementy krytyki patriarchy, jaką w latach czterdziestych próbował opracować Marks: odrzucenie wszelkiego moralizatorstwa i oceny działania samobójczyń; skupienie się na szerszych, ekonomicznych i społecznych warunkach, w ramach których konkretne przyczyny pchnęły je do odebrania sobie życia; krytykę kategorii prawnych odpowiedzialnych za patriarchalną przemoc burżuazyjnego modelu rodziny (w tym przede wszystkim Kodeksu Napoleona) oraz mieszczańskich wartości, które nakładają nierówne zobowiązania i kategorie oceny działań na obie płcie; w końcu podkreślenie, że jedynie szersze, w tym ekonomiczne zmiany w funkcjonowaniu społeczeństwa (dla Peucheta tylko w wymiarze wzrostu ogólnego poziomu bogactwa, dla Marksa dotyczące samej głębokiej struktury społecznej), są w stanie zmienić ten stan rzeczy i realnie zapobiec dalszej reprodukcji owych form podporządkowania.

Uwagi redakcyjne

Publikowany w tym numerze *Praktyki Teoretycznej* przekład *Peuchet: o samobójstwie* jest pierwszym polskim tłumaczeniem tego tekstu. Nie został on wcześniej włączony do radzieckiej edycji *Marx-Engels-Werke*, na której oparte zostało polskie wydanie *Dzieł*. Od 1846 roku, gdy ukazał się w *Gesellschaftsspiegel*, artykuł Marksa nie był wznawiany, aż do 1932 roku, kiedy to opublikowano go w tomie I.3 pierwszej historycznej edycji *Marx-Engels-Gesamtausgabe* wydawanej w okresie międzywojennym przez Instytut Marksa-Engelsa w Moskwie we współpracy z organizacjami niemieckimi. To właśnie w tej edycji po raz pierwszy ukazały się m.in. *Ideologia niemiecka*, a także *Rękopisy ekonomiczno-filozoficzne z 1844 r.* – te ostatnie zostały opublikowane w tym samym tomie. Co ciekawe, mimo istnienia obu tekstów obok siebie, *Peuchet: o samobójstwie* nie został zauważony przez ówczesnych czytelników – gdy Marcuse opublikował recenzję z tomu zawierającego *Rękopisy...*, nie nawiązał ani razu do przekładu wspomnień opiekuna archiwów paryskiej policji. Nie napotykaemy także na jakiegokolwiek przywołania tego tekstu przez innych autorów szkoły frankfurckiej (Anderson 2001).

Peuchet: o samobójstwie nie został wciąż wydany w nowej, publikowanej od 1975 roku krytycznej edycji *Marx-Engels-Gesamtausgabe*. Dysponujemy obecnie dwiema edycjami francuskimi z roku 1982 (skrócona) oraz 1992 (rozszerzona), a także przekładem angielskim zamieszczonym w tomie czwartym *Marx and Engels Collected Works*. Wszystkie te wersje językowe są dostępne online. Specyficzny charakter tekstu stwarza jednakże pewien problem. Marks nie tylko dokonał przekładu tekstu Peucheta, ale też swobodnie decydował, które partie należy pominąć, jak również wprowadzał miejscami dość daleko idące zmiany, znacząco odbiegające od oryginału. Różne wydania inaczej rozwiązują problemy edytorskie generowane przez ten charakter publikacji. Poniższy przekład polski oparty jest na niemieckim wydaniu z 2001 roku opracowanym przez Kevina B. Andersona oraz Erica A. Plauta (Marx 2001). Zastosowano w nim podobne rozwiązania edytorskie:

- 1) do tekstu dodano przypisy oznaczone cyframi arabskimi wyjaśniające przywoływane osoby, periodyki lub wydarzenia historyczne;
- 2) miejsca dodane lub zmienione przez Marksa złożono w tekście pogrubionym krojem pisma;
- 3) kursywą wyróżniono podkreślenia, które do swojego przekładu wprowadził sam Marks. W wyjściowym tekście Peucheta tych podkreśleń nie ma;
- 4) asteryskiem oznaczono przypisy odsyłające do pominiętych lub

zmienionych przez Marksa partii tekstu Peucheta; tam, gdzie odnoszą się do pominiętych fragmentów, w przypisie umieszczony jest przekład opuszczonego fragmentu; tam, gdzie wskazują na fragmenty zmienione przez Marksa, tłumaczenie oryginalnego tekstu Peucheta poprzedzone jest informacją „U Peucheta:”. Asterykiem oznaczono także inne przypisy objaśniające zmiany przekładu Marksa względem francuskiego oryginału.

Wykaz literatury:

- Anderson, Kevin. 2001. „Der Selbstmord-Artikel im Kontext der Marxschen Schriften zu Entfremdung und Geschlechterverhältnissen.” W Marx, Karol. *Vom Selbstmord*, red. Eric A. Plaut i Kevin Anderson. Köln: Neuer ISP Verlag.
- Behrend, Manfred. 2001. „Der Selbstmordartikel von Marx und sein Geschick.” *Glasnot*. <http://www.glasnost.de/autoren/behrend/rezen-plaut.html>
- Bloomberg, Gisela. 1998. „Flora Tristan: A Predecessor of Marx and Engels.” *Nature, Society, and Thought. A Journal of Dialectical and Historical Materialism* 11(1): 5–16.
- Bourrinet, Philippe. 1992. „Présentation.” W Marx, Karl. *Á propos du suicide*. Castelnau-le-Lez: Éditions Climats.
- Engels, Fryderyk. 1961. „Położenie klasy robotniczej w Anglii.” W Marks, Karol, i Fryderyk Engels. *Dzieła*. T. 2. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Engels, Fryderyk. 1969a. „O autorytecie.” W Marks, Karol, i Fryderyk Engels. *Dzieła*. T. 18. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Engels, Fryderyk. 1969b. „O pochodzeniu rodziny, własności prywatnej i państwa. W związku z badaniami Lewisa H. Morgana.” W Marks, Karol, i Fryderyk Engels. *Dzieła*. T. 21. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Federici, Silvia. 2021. „Marx on Gender, Race, and Social Reproduction: A Feminist Perspective.” W *Rethinking Alternatives with Marx: Economy, Ecology and Migration*, red. Marcello Musto. Cham: Palgrave.
- Folbre, Nancy. 2021. *The Rise and Decline of Patriarchal Systems: An Interdisciplinary Political Economy*. London: Verso.
- Gago, Verónica. 2020. *Feminist International: How to Change Everything*. New York: Verso.
- Karila-Cohen, Pierre. 2006. „Du maintien de l'ordre à l'expertise du social Jacques Peuchet et la crise de la police à l'âge libéral: réflexion sur un texte de 1814.” W *Les mémoires policiers, 1750–1850. Écritures*

- et pratiques policières du siècle des Lumières au Second Empire*, red. Vincent Milliot. Rennes: Presses universitaires de Rennes.
- Kemple, Thomas M. 1996. „Les illusions spéculaires du capitalisme: Balzac et Marx sur les fictions critiques de l'économie politique.” *Cahiers de recherche sociologique* 26: 39–59.
- Löwy, Michael. 2001. „Ein ungewöhnlicher Marx-Text.” W Marx, Karol. *Vom Selbstmord*, red. Eric A. Plaut i Kevin Anderson. Köln: Neuer ISP Verlag.
- Marks, Karol. 1960a. „Rękopisy ekonomiczno-filozoficzne z 1848 r.” W Marks, Karol, i Fryderyk Engels. *Dzieła*. T. 1. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Marks, Karol. 1960b. „Uwagi do artykułu Prusaka.” W Marks, Karol, i Fryderyk Engels. *Dzieła*. T. 1. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Marks, Karol. 1968. *Kapitał. Krytyka ekonomii politycznej*. T. 1. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Marks, Karol. 1983. *Kapitał. Krytyka ekonomii politycznej*. T. 3. Cz. I. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Marks, Karol, i Fryderyk Engels. 1961a. „Święta rodzina, czyli krytyka krytycznej krytyki. Przeciwno Brunonowi Bauerowi i spółce.” W Marks, Karol, i Fryderyk Engels. *Dzieła*. T. 2. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Marks, Karol, i Fryderyk Engels. 1961b. *Dzieła*. T. 3. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Marx, Karl. 1846. „Pechet: vom Selbstmord.” *Gesellschaftsspiegel* 2(VII): 14–26.
- Marx, Karl. 1867. „Instructions for the Delegates of the Provisional General Council: The Different Questions.” *The International Courier* 6/7, 20 lutego.
- Marx, Karl. 2001. *Vom Selbstmord*, red. Eric A. Plaut i Kevin Anderson. Köln: Neuer ISP Verlag.
- Na'aman, Schlomo. 1982. *Emanzipation und Messianismus. Leben und Werk des Moses Heß*. Frankfurt – New York: Campus Verlag.
- Perrot, Jean-Claude. 1981. „Les dictionnaires de commerce au XVIIIe siècle.” *Revue d'Histoire Moderne & Contemporaine* 28(1): 36–67.
- Peuchet, Jacques. 1800. *Dictionnaire universel de la géographie commerciale*. . . . T. 1–5. Paris: Blanchon.
- Peuchet, Jacques. 1805. *Statistique élémentaire de la France: contenant les principes de cette science et leur application à l'analyse de la richesse, des forces et de la puissance de l'empire français: a l'usage des personnes qui se destinent à l'étude de l'administration*. Paris: Gilbert.
- Peuchet, Jacques. 1814. *Du Ministère de la police générale par un ancien*

- administrateur de la police*. Paris: C.-F. Patris.
- Peuchet, Jacques. 1818. *Collection de lois, ordonnances et règlements de police depuis le XIIIe siècle jusqu'en 1818*. Paris: Lottin.
- Peuchet, Jacques. 1837–1838. *Mémoires tirés des archives de la police de Paris, pour servir à l'histoire de la morale et de la police, depuis Louis XIV jusqu'à nos jours*. T. 1–6. Paris: Levavasseur.
- Plaut, Eric A. 2001. „Der Marx-Artikel im Kontext anderer Selbstmord-Theorien und das Selbstmord-Thema in der Marxschen Biographie.” W Marx, Karol. *Vom Selbstmord*, red. Eric A. Plaut i Kevin Anderson. Köln: Neuer ISP Verlag.
- Seigel, Jerrold. 1993. *Marx's Fate: The Shape of a Life*. University Park: Princeton University Press.
- Taubert, Inge. 1989. „Zur Mitarbeit von Moses Heß an der »Deutschen Ideologie« – die Auseinandersetzung mit Arnold Ruges Werk »Zwei Jahre in Paris. Studien und Erinnerungen«, Leipzig 1846.” W *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung*. T. 26. Berlin: Dietz Verlag.

MIKOŁAJ RATAJCZAK – filozof, historyk idei, tłumacz. Adiunkt w Zespole Filozofii Kultury IFiS PAN. Autor monografii poświęconej współczesnej radykalnej filozofii politycznej we Włoszech *Forma życia i dobro wspólne* (Warszawa 2020). Na język polski przełożył m.in. *Kapitał 1.1. Rezultaty bezpośredniego procesu produkcji* Karola Marksa (Warszawa 2013).

Cytowanie:

Ratajczak, Mikołaj. 2022. „Mars o samobójstwie.” *Praktyka Teoretyczna* 3(45): 123–145.

DOI: 10.19195/prt.2022.3.5

Finansowanie: Niniejszy artykuł oraz przekład „Peuchet: o samobójstwie” Karola Marksa powstały w ramach pobytu badawczego w CNRS-EPHE dzięki stypendium SSHN rządu francuskiego.

Author: Mikołaj Ratajczak

Title: Marx on Suicide

Abstract: In 1846 a journal *Gesellschaftsspiegel* edited by Moses Hess published a text by Karl Marx entitled *Peuchet: on Suicide*. It was a translation of a selected fragments from the memoirs by Jacques Peuchet, a former archive-keeper of the Paris police prefecture describing four cases of suicide together with a commentary by Peuchet on the social causes of suicide. Marx made important changes to the text of the translation regarding the original source material and also included his introductory commentary. This article analyses how *Peuchet: on Suicide* came to be published, its structure and content, as well as puts it in the context of other Marx's writings of that time, especially those that dealt with the oppression of women in the bourgeois society.

Keywords: suicide, bourgeois society, alienation, critique of the patriarchy, Karl Marx